

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.20>

Саврасов Микола Володимирович,

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри загальної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»,
ORCID ID: 0000-0003-1434-903X

Окороков Руслан Степанович,

аспірант кафедри психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»,
ORCID ID: 0000-0002-0970-2645

ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КРЕАТИВНОСТІ СУБ'ЄКТА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

TYPICAL ANALYSIS OF SUBJECT'S CREATIVITY AT THE INITIAL STAGE OF EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITY

Дане дослідження присвячене актуальній проблемі виявлення, опису та належної наукової інтерпретації типологічних особливостей креативності суб'єкта на початковому етапі навчально-професійної діяльності. Досягнення мети дослідження реалізується послідовно за рахунок аналізу науково-методологічних передумов досліджуваної проблематики, збору та обробки емпіричного матеріалу дослідження, його кластерному аналізу тощо.

Виявлено, що вивчення креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності доцільно здійснювати з урахуванням мікрорівневої специфіки її становлення, розглядаючи окремо вербальний та невербальний компоненти креативності, та аналізуючи типологію вербальної та образної креативності, які можуть більш детально описати основні групи студентів за їх провідними особливостями креативності. Враховуючи вищезазначені міркування, нами було здійснено кластеризацію значень показників окремо вербальної та образної креативності особистості студентів на початку, всередині та наприкінці навчання у ЗВО.

За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що на сучасному етапі становлення педагогічної психології під креативністю розуміється вмотивована здатність до інноваційної діяльності, що детермінується низкою нелінійних, багаторівневих особистісних характеристик людини (мотиваційно-особистісні, когнітивно-операційні та зовнішні чинники). Проте, на початку навчання вербальна та образна креативність студентів або узгоджуються між собою у специфічному типі, якому відповідає домінування образної креативності над вербальною, або ж креативність першокурсників по видам компенсують одна одну – типу з низькими показниками образної креативності відповідають типи з підвищеними показниками вербальної креативності. Доведено, що в іншому випадку, навпаки, типу студентів-першокурсників з низьким рівнем вербальної креативності відповідають типи з підвищеними показниками образної креативності.

Ключові слова: суб'єкт, навчально-професійна діяльність, структура, образна креативність, вербальна креативність, чинник, кластер.

This study is devoted to the actual problem of identifying, describing and properly scientific interpretation of the typological features of the subject's creativity at the initial stage of educational and professional activity. Achieving the goal of the research is implemented consistently due to the analysis of scientific and methodological prerequisites of the research problem, collection and processing of empirical research material, its cluster analysis, etc.

It was found that it is advisable to study the creativity of the subject of educational and professional activity taking into account the micro-age specifics of its formation, considering separately the verbal and non-verbal components of creativity, and analyzing the typology of verbal and figurative creativity, which can describe in more detail the main groups of students according to their leading features of creativity. Taking into account the above-mentioned considerations, we clustered the values of the indicators of verbal and visual creativity of students separately at the beginning, during and at the end of studies in higher education institutions.

Based on the results of the research, it can be stated that at the current stage of the formation of pedagogical psychology, creativity is understood as a motivated ability to innovate, which is determined by a number of non-linear, multi-level personal

characteristics of a person (motivational-personal, cognitive-operational and external factors). However, at the beginning of studies verbal and figurative creativity of students or agree with each other in the specific type to which it corresponds the dominance of figurative creativity over verbal creativity, or the creativity of first-year students is compensated by one type one - the type with low indicators of figurative creativity corresponds to the types with increased indicators of verbal creativity. It is proven that in the other case, on the contrary, the type of first-year students with a low level of verbal creativity corresponds to types with increased indicators of imaginative creativity.

Key words: *subject, educational and professional activity, structure, figurative creativity, verbal creativity, factor, cluster.*

Актуальність дослідження. Модернізація змісту та методів вищої освіти спрямована на формування таких якостей суб'єкта освітнього процесу, як активність, самостійність, ініціативність, відповідальність та креативність, які в подальшому повинні уможливити успішне професійне становлення людини, її особистісну самореалізацію в сучасних соціально-економічних умовах. Аналіз наукових робіт, спрямованих на вивчення креативного потенціалу людини у поєднанні з теоретико-методологічними передумовами суб'єктно-діяльничого підходу, дозволяє розглядати та досліджувати такий науковий концепт, як креативність суб'єкта діяльності. Причому основним видом діяльності суб'єкта, в ході якої відбувається становлення його креативності, виступає навчально-професійна діяльність.

Метою дослідження виступає виявлення, опис та інтерпретація типологічних особливостей креативності суб'єкта на початковому етапі навчально-професійної діяльності. Реалізація мети дослідження передбачає аналіз науково-методологічних передумов досліджуваної проблематики, збір та обробку емпіричного матеріалу дослідження, його кластерну обробку та науково-психологічну інтерпретацію тощо.

В якості методів дослідження нами використовується аналіз та синтез психолого-педагогічної літератури з теми дослідження, психолого-діагностичне обстеження, методи математико-статистичної обробки матеріалу (кількісний та якісний аналіз отриманих в ході експерименту даних, процедура кластерного аналізу). З психолого-діагностичною метою нами використані наступні методики: діагностики вербальної креативності осіб студентського віку С. Медніка у модифікації Т. В. Галкіної, Л. Г. Хуснутдінової; діагностики образної креативності Є. П. Торренса.

Експериментальною базою нашого дослідження був Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ). До складу емпіричної виборки увійшли студенти першого, року навчання денної форми факультету спеціальної освіти та факультету гуманітарної та економічної освіти (спеціальності «Спеціальна освіта», «Облік та оподаткування», «Психологія»), загальною кількістю 310 осіб та віком від 18 до 30 років.

Виклад основного матеріалу. З точки зору В. О. Татенка, феномен суб'єкта проявляє себе у просторі психічного в якості певного суб'єктного ядра, тобто людина виступаючи від народження як індивід, може поступово зростати до особистісного та індивідуального рівня функціонування лише виявляючи себе в якості суб'єкта життєвої позиції, тобто проявляючи себе носієм психічної активності у змістовому, структурно-функціональному та генетичному сенсі [9]. Як зазначають В. О. Роменець та І. П. Маноха, лише проходячи етапи пізнання самого себе, самовдосконалення та творіння власного життя людина набуває здатність свідомо керувати собою та своїм життям, аналізуючи динаміку життєвих ситуацій; тобто з онтопсихологічної точки зору основним критерієм оцінки рівня розвитку людини як суб'єкта виступає «... здатність та внутрішнє прагнення до вияву вчинкової активності життєтворення», під вчинком як психологічною дефініцією автори тут розуміють «... живий осередок, який цілком вбирає в себе усі суттєві сторони психічного, ... а сама людина прагне утвердитись у ролі його суб'єкта» [7, с. 36].

Через призму сучасної теорії загальних здібностей автори намагаються розглянути її в якості схильності породжувати незвичайні ідеї, уникаючи при цьому традиційних схем мислення, швидко розв'язувати проблемні ситуації, при цьому у сутнісному аспекті креативність у ті часи досліджується як специфічний вид інтелектуальних здібностей і, одночасно, сукупність творчих здібностей особистості. В той же час, знову ж таки не надаючи креативності наукової феноменологічної автономії, не кажучи вже про самостійність, її приписується властивість складним чином сполучати у своїй структурі здібності та властивості особистості, що в поєднанні з особистісною віковою мінливістю, залежністю від зовнішніх впливів, фактично унеможливорює або робить малопродуктивною її психологічну діагностику [6].

Спираючись на результати наших попередніх досліджень структурно-функціональних особливостей власне креативності особистості, в тому числі студентів ВНЗ, зазначимо, що такі показники креативності як оригінальність, унікальність та самооцінка креативності утворюють факторну єдність з такими показниками емоційної та моти-

ваційної сфери особистості, як інтелектуальна, комунікативна та загальна емоційність, мотивація спілкування, внутрішня мотивація майбутньої професійної діяльності, потреба активно діяти та досягати успіху. Дані психологічні властивості особистості студентів педагогічного та економічного профілю навчання і розглядалися нами у якості емоційно-мотиваційних складових креативності особистості студента вишу [8, с. 172].

Як зазначає О. В. Акімова, традиційна організація навчання у вищій школі базується на опосередкованому впливі та не сприяє формуванню творчого мислення, тим більше не варто вести мову про належний стан цілеспрямованого формування даного особистісної риси в умовах звичайної університетської підготовки майбутнього вчителя. Як наслідок, майбутні вчителі не в повній мірі спроможні вирішувати сучасні складні та нетривіальні завдання, що в подальшому постають перед ними в сучасних умовах навчання й виховання учнів [2].

О. Є. Антоновою з'ясовано, що в умовах сучасного ВНЗ робота із обдарованими студентами будується переважно шляхом їх залучення до науково-дослідницької роботи, з різноманітними притаманними їй формами та видами [3]. Авторка висуває власну модель педагогічно обдарованої особистості, що складається з наступних компонентів: педагогічне покликання (спрямованість особистості до виконання педагогічної діяльності); педагогічні здібності (індивідуально-психологічні риси особистості, що забезпечують динаміку та успішність оволодіння саме професійною педагогічною діяльністю); педагогічна креативність (здатність учителя до педагогічної творчості); інтелектуальні здібності (засвоєння та трансформації знань у визначеній науковій сфері).

К. С. Кисельов, аналізуючи теоретичні аспекти дослідження креативності майбутнього педагога у її сучасному розумінні зокрема зазначає, що наразі креативність розглядається як психологічна характеристика особистості, що залежить від комплексів її більш дрібних рис та не зводиться до інтелекту, втім і наразі наявні певні ускладнення із її психологічною діагностикою та прогнозуванням структурного та рівневого розмаїття її проявів у повсякденному житті [4]. Не можна не погодитись з автором, що, особливо у сфері педагогічної психології, теоретичні похибки у обґрунтуванні психологічної діагностики та психологічної прогностики розвитку креативності є вкрай небезпечним явищем, що вимагає якнайшвидшої локалізації із подальшою верифікацією та доопрацюванням.

О. М. Куцевол поділяє психолого-педагогічні умови становлення креативності студентів на зовнішні (психологічна безпека, свобода, емпатійне розуміння, увага до особистості, перехід до самостійної оцінки продуктивності власної діяльності, забезпечення атмосфери любові, ініціативи, психологічної свободи вираження почуттів і переживань, орієнтація на потребу у творчому виконанні завдань та внутрішні (відкритість новому досвіду, внутрішнє оцінювання продуктів власної творчості, можливість вільного оперування образами, сміливість, інтуїція, потреба в успіху, віра у свої сили) тощо [5].

В процесі виявлення педагогічних умов розвитку креативності майбутніх вчителів гуманітарного профілю, І. В. Гриненко дійшов висновку, що їх креативність проявляється в наступних уміннях: прогнозувати результати діяльності; працювати з зоровими опорами; перетворювати інформацію на спосіб діяльності; формулювати запитання проблемно-пошукового зразка; виділяти смислові елементи та висловлювання; ущільнювати й розгортати інформацію; застосовувати аналіз і синтез при опрацюванні інформації та визначенні способів її кодування; встановлювати зв'язки між новими та засвоєними знаннями; переносити знання й способи діяльності у нову ситуацію (навчально-інформаційні вміння); уявляти, моделювати, комбінувати, перетворювати; оцінювати відповідність обраних засобів завданням роботи [1].

Узагальнюючи наявні теоретико-методологічні передумови дослідження психології суб'єкта, специфіку прояву креативності у різних вимірах, вважаємо, що вивчення креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності доцільно здійснювати, передусім, враховуючи мікровікову специфіку її становлення, по-друге, розглядаючи окремо вербальний та невербальний компоненти креативності, і, по-третє, аналізуючи типології вербальної та образної креативності, які можуть більш детально описати основні групи студентів за їх провідними особливостями креативності. Враховуючи вищезазначені міркування, нами було здійснено кластеризацію значень показників окремо вербальної та образної креативності особистості студентів на початку, всередині та наприкінці навчання у ЗВО.

Креативність суб'єкта навчально-професійної діяльності переважна більшість дослідників найчастіше пов'язує із професійною творчою індивідуальністю та самореалізацією, творчим стилем професійної діяльності, творчо-конструктивна функція особистості професіонала та його

саморозвитком, науково-дослідною активністю майбутнього фахівця. До структури креативності майбутнього фахівця включають компонент творчих професійних здібностей та творчої спрямованості, когнітивний компонент, операційно-діяльнісний та мотиваційно-вольовий компонент.

Значимо, що існує три типи образної креативності особистості студента-першокурсника відповідно трьом кластерам, де перший утворений високими показниками образної швидкості, оригінальності, абстрактності назви, супротиву замиканню та розробленості. До групи студентів за даним кластерним профілем входить 75% вибірки першокурсників. Отже, можна вважати, що загалом на початку навчання у виші у студентів переважає високий рівень образної креативності. Другий кластер – утворений високими показниками образної швидкості, абстрактності назви, розробленості, помірним рівнем показників образної оригінальності та супротиву замиканню. 15% вибірки першокурсників відповідають цьому типу образної креативності. Третій кластер утворений низькими показниками образної швидкості, помірним рівнем показників образної оригінальності, розробленості та супротиву замиканню та високими показниками абстрактності назви. Цьому профілю відповідає 10% досліджуваних. Загалом досліджувані першокурсники нерівномірно представлені за групами по визначених кластерах ($\chi^2_{\text{Емп}} = 78,508$, $p < 0,0001$), отже можна достовірно стверджувати, що серед першокурсників

переважає високий рівень образної креативності. У таблиці 1 показано розподіл студентів 1 курсу за типами вербальної та образної креативності.

У результаті кластеризації показників вербальної креативності було визначено існування трьох типів вербальної креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності на початку навчання у виші. Перший кластер утворений помірним рівнем показників вербальної біглості та низькими показниками вербальної гнучкості, оригінальності та розробленості. 17% досліджуваних першокурсників було віднесено до типу за цим кластером. Другий кластер утворений високими показниками вербальної біглості та помірно високими показниками вербальної оригінальності, гнучкості та розробленості. 61% досліджуваних студентів першого курсу входять до групи за цим типологічним профілем вербальної креативності. Третій кластер утворений високими показниками усіх параметрів вербальної креативності. 22% досліджуваних студентів першого курсу відносяться до цього типу креативності.

Визначено, що загалом досліджувані першокурсники нерівномірно представлені за групами по визначених кластерах ($\chi^2_{\text{Емп}} = 34,823$, $p < 0,0001$), отже можна достовірно стверджувати, що серед першокурсників переважає помірний рівень вербальної креативності. У таблиці 2 показано розподіл студентів 1 курсу за типами вербальної та образної креативності.

Таблиця 1

Розподіл студентів 1 курсу за типами вербальної та образної креативності

Типи образної креативності	Типи вербальної креативності		
	Низький рівень вербальної креативності	Помірний рівень вербальної креативності	Високий рівень вербальної креативності
Високий рівень образної креативності	10,6%	54,3%	10,6%
Помірний рівень образної креативності	5,3%	4,6%	5,3%
Помірно низький рівень образної креативності	-	4%	5,3%

Таблиця 2

Розподіл студентів 1 курсу за типами вербальної та образної креативності

Типи образної креативності	Типи вербальної креативності		
	Низький рівень вербальної креативності	Помірний рівень вербальної креативності	Високий рівень вербальної креативності
Високий рівень образної креативності	10,6%	54,3%	10,6%
Помірний рівень образної креативності	5,3%	4,6%	5,3%
Помірно низький рівень образної креативності	-	4%	5,3%

Студенти першого курсу з високим рівнем образної креативності нерівномірно розподілені за типами вербальної креативності з перевагою належності до типу, якому відповідає помірний рівень вербальної креативності ($\chi^2_{\text{Емп}} = 76,632$, $p < 0,0001$). Отже, найбільш поширеним серед першокурсників є поєднання високого рівня образної креативності та помірного рівня вербальної креативності. Студенти першого курсу з помірним рівнем образної креативності загалом рівномірно представлені за типами вербальної креативності ($\chi^2_{\text{Емп}} = 0,087$, $p < 0,0001$). Першокурсники з помірно низьким рівнем образної креативності представлені лише помірним та високим рівнем вербальної креативності, серед них жодного не відноситься до групи з низьким рівнем вербальної креативності.

Серед студентів з низьким рівнем вербальної креативності переважають студенти з високим рівнем образної креативності і немає жодного з низьким її рівнем. Серед студентів з помірним рівнем вербальної креативності відзначається домінування типу образної креативності, якому властиві її високі показники ($\chi^2_{\text{Емп}} = 118,119$, $p < 0,0001$). Студенти з високим рівнем вербаль-

ної креативності за типами образної креативності розподілені майже рівномірно ($\chi^2_{\text{Емп}} = 3,999$, $p < 0,0001$).

Висновок. Отже, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що: 1) на сучасному етапі становлення педагогічної психології під креативністю, як сутнісною характеристикою суб'єкта, розуміється вмотивована здатність до інноваційної діяльності, що детермінується низькою нелінійних, багаторівневих особистісних характеристик людини, що творить; 2) до таких чинників, зокрема, можна віднести мотиваційно-особистісні, когнітивно-операційні, та зовнішні чинники; 3) на початку навчання вербальна та образна креативність студентів або узгоджуються між собою у специфічному типі, якому відповідає домінування образної креативності над вербальною, або ж креативність першокурсників по видам компенсують одна одну – типу з низькими показниками образної креативності відповідають типи з підвищеними показниками вербальної креативності; 4) в іншому випадку, навпаки, типу студентів-першокурсників з низьким рівнем вербальної креативності відповідають типи з підвищеними показниками образної креативності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гриненко І. В. Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2008. 20 с.
2. Акімова О. В. Теоретико-методологічні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2010. 44 с.
3. Антонова О. Є. Теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. К., 2008. 43 с.
4. Кисельов К. С. Теоретичні засади дослідження креативності майбутнього педагога. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. Миколаїв : МНПУ, 2016. № 1(16). С. 188–192.
5. Куцевол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури. Вінниця : Глобус-прес, 2006. 348 с.
6. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. К. : «Академвидав», 2006. 422 с.
7. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття: навчальний посібник. К. : Либідь, 2003. 990 с.
8. Саврасов М. В. Емоційно-мотиваційні складові креативності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2012. 224 с.
9. Татенко В. О. Суб'єкт психічної активності в онтогенезі : автореф. дис.... докт. психол. наук : 19.00.01. К., 1997. 44 с.